

חתימה על פטור זקן לצורך הרחקה מאיסור תער

סגן, הרב בניה שושן – רב בה"ד 15

- א. הקדמה
- ב. ערבות הדדית
- ג. חובת כל איש מישראל להפריש חברו מאיסור
- ד. האם אומרים לאדם חטא כדי שיזכה חברך
- ה. חומרת איסור גילוח בתער מול חומרת איסור שקר
  - ו. נזק לצבא ולרבנות, וחשש לחילול ה'
  - ז. סיכום

א. הקדמה

שאלה: האם ישנו חיוב הלכתי לחתום על טופס פטור זקן לחייל חילוני כאשר התגלה שהוא מתגלח בתער?

צבא ההגנה לישראל (צה"ל) דורש מחייליו הופעה מסודרת, הכוללת זקן מגולח. יחד עם זאת, תקנות הצבא מקנות לרבנים הצבאיים את הסמכות לתת לחיילים פטור מגילוח הזקן, ממניעים דתיים. הפטור ניתן לאחר בדיקה מעמיקה שאכן החייל מקיים אורח חיים דתי ועונה על הקריטריונים המתאימים לקבלת הפטור.

לאחרונה הובאה לפתחי שאלה בדבר חייל שאינו מקיים אורח חיים דתי הפונה לרב צבאי בבקשה לקבל פטור מגילוח הזקן, כאשר ידוע שהוא רגיל לגלח זקנו בתער. ושאל השואל, הואיל והתברר כי החייל עובר על איסור חמור של גילוח בתער, האם על פי ההלכה נדרש הרב לחתום על פטור מגילוח הזקן, כדי להצילו מאיסור חמור של השחתת הזקן; או שמא נאמר, שאסור לאדם לעבור לשם כך אפילו על איסור קל שבקלים.

שיקולים נוספים שיש לתת עליהם את הדעת: חריגה מהסמכות וחובה לשקיפות כלפי המערכת (כמו כל גורם צבאי אחר), חשש מפני חילול השם שעלול להיגרם, ופגיעה אפשרית בצבא בכלל ובמעמד הרבנות בפרט.

במאמר שלפנינו נברר את גודרי חובת האדם בהפרשת חברו מאיסור, ואת חומרת איסור

הגילוח בתער לעומת חומרת איסור שקר במקרה הנדון. כמו כן, נדון בבעיה המוסרית שבדבר ובנוק שעלול להיווצר עקב חריגה מסמכויות.

ב. ערבות הדדית

בתורה ובדברי חז"ל מופיע בכמה וכמה מקומות עניין הערבות ההדדית, ונזכיר כמה מהם: בספר שמות² מסופר על המסע של עם ישראל אל הר סיני: "ויסעו מרפידים ויבואו מדבר סיני ויחננו במדבר, ויחן שם ישראל נגד ההר". מהמעבר משימוש בלשון רבים (ויחננו) בעודם במסע ללשון יחיד (ויחן) בעת חנייתם נגד הר סיני, למדו חז"ל במכילתא על האחדות וההתעלות של עם ישראל, מפרטים יחידים לאומה כללית המעורבת וקשורה נפש בנפש. בספר ויקרא³ נאמר: "וכשלו איש באחיו כמפני חרב ורודף אין, ולא תהיה לכם תקומה לפני אויביכם". ודרשו פסוק זה בספרא⁴: "אינו אומר איש באחיו אלא איש בעוון אחיו, מלמד שכל ישראל ערבים זה בזה".

ובספר דברים⁵ נאמר: "הנסתרות לה' א-להינו, והנגלות לנו ולבנינו עד עולם"; ופירש רש"י, שכל עם ישראל כלולים יחד במצוות ה', ועלינו ("לנו ולבנינו") לבער הרע מקרבנו, ואם לא נעשה דין בעוברי עברה ייענשו הרבים; לעומת העוונות הנעשים בסתר שאותם ה' נפרע רק מאותו אדם, עובר העבירה, ואף על הנגלות לא ענש את הרבים עד שעברו את הירדן משקבלו עליהם את השבועה בהר גרזים ובהר עיבל ונעשו ערבים זה לזה

מקור נוסף בו מופיע עניין הערבות הוא בספר יהושע⁶, שם מסופר כי לאחר החרם שהחרים יהושע משלל העיר יריחו והקדישו לה', מעל עכן בחרם ולקח מהשלל. בעקבות כך נפלו ישראל לפני אויביהם במלחמת העי. המקרא מתאר את חטא עכן בלשון מכלילה: "וימעלו בני ישראל מעל בחרם, ויקח עכן וכו'". ואף בדברי ה' אל יהושע בהמשך הפרק נכתב החטא בלשון רבים: "ויאמר ה' אל יהושע וכו' חטא ישראל וגם עברו את בריתי אשר צויתי אותם וגם לקחו מן החרם וגם גנבו וגם כחשו וגם שמו בכליהם. ולא יוכלו ישראל לקום לפני אויביהם וכו'". רואים אנו כי החטא מיוחס לעם ישראל ככלל, אשר העלימו עיניהם ולא מיחו בעכן אשר נטל מהחרם; ואף נענשו על כך.

2 יט, ב.

3 כו, לו.

4 פרשה ב פרק ז.

5 כוונתו לקריאת הפסוק, שאל תקרי "איש באחיו", אלא תקרא "איש בעוון אחיו", כלומר יש צורך בהוספת המילה "בעוון". פירוש נוסף לכוונה "בעוון אחיו", הוא משום הוספת אות ב המורה על סיבה, במילה אחיו. וכוונתו וכשלו בגלל סיבת עוון אחיו שלא מיחה.

6 כט, כח.

7 פרק ז.

ועוד בחומש במדבר⁸ מסופר על המגיפה שמתו רבים מעם ישראל על אף שלא כולם חטאו, עד שעשה פנחס מעשה והרג את זמרי וכוזבי.

ראינו אם כן, שיש אחריות וערכות של כל איש ישראל על עברות שעובר חברו. ואף האדם שראה ולא מיחה בחברו עלול להיענש. אולם נשאלות השאלות, באיזה מצב ישנה חובה להפריש מאיסור: האם מכל איסור, או שמא רק מאיסורי דאורייתא? האם ישנה חובה לפעול באופן אקטיבי ולמנוע ממנו לעבור על איסור או שמא די להוכיחו ולהודיעו את חומרת האיסור?

ג. חובת כל איש מישראל להפריש חברו מאיסור

בשולחן ערוך⁹ מובא שישנו חיוב להפריש מאיסור ב'קום עשה': "הרואה כלאים של תורה על חבירו אפילו היה מהלך בשוק קופץ וקורעו מעליו מיד, ואפילו היה רבו". והרמ"א העיר: "ויש אומרים דאם היה הלובש שוגג, אין צריך לומר לו בשוק, דמשום כבוד הבריות ישתוק ואל יפרישנו משוגג". ראינו אם כן, שישנם איסורים שיש חיוב אקטיבי¹⁰ להפריש אחרים מהם.

בספר נחלת צבי¹¹ כתב, שלא מאיסור תורה בלבד חייב אדם להפריש חברו אלא אף באיסורי דרבנן¹².

בשאלה האם החיוב להפריש מאיסור¹³ הוא מדאורייתא או מדרבנן, נחלקו הדעות: יש אומרים¹⁴ שהחיוב הוא מדאורייתא, וחיוב זה נובע ממצוות "הוכח תוכיח". לעומתם יש סוברים¹⁵ שחיוב זה הוא מדרבנן, ונסמך על הלאו¹⁶ של "לפני עור לא תיתן מכשול"¹⁷.

8 פרק כה.

9 יורה דעה סימן שג סעיף א.

10 אדגיש שאין בדבריי לתת הוראה או לפסוק הלכה בדבר, אלא רק לסכם את הדברים ממקורותיהם.

11 מובא בפת"ש יורה דעה שם, ע"פ רמב"ם כלאים.

12 ועוד הוסיף, שיש שחילקו בין איסורי דרבנן שאיסורו משום קנס שאין חיוב להפריש. לבין שחילקו שאפילו באיסור דרבנן משום קנס יש להפריש.

13 יש לציין שלכל הדעות יש חיוב להפריש מאיסורא במצוות לא תעשה, ונחלקו האחרונים האם אומרים כן גם במצוות עשה, היינו אדם שרואה את חברו שאינו מקיים מצוות עשה, האם עליו לכפותו לקיים המצווה, או שמא רק בסמכות בית דין לכפותו.

14 כתב סופר יורה דעה סימן פג.

15 ב"ח יורה דעה סימן שג.

16 ויקרא יט, יד.

17 לא ראיתי לנכון להיכנס לסוגיית לפני עיוור, מהטעם שלענ"ד חשיב חד עברא דנהרא כיון שיכול לעבור את העבירה גם ללא עזרתי ואף שאיסורו עדיין מדרבנן יש לומר שלא קיימא לן לפני עיוור היכן שיש ספק אם יתגלח באיסור ואפשר לתלות בהיתר.

לאחר שראינו שקיימת חובה של הפרשה מאיסור, ישנה שאלה מהותית נוספת התלויה בדבר, והיא האם המפריש עצמו רשאי או אפילו מחוייב לעבור על איסור (קל) כדי להציל את רעהו מאיסור חמור יותר?

ד. האם אומרים לאדם חטא כדי שיזכה חברך

במסכת שבת¹⁸ מובא דיון ביחס למקרה של אדם שהכניס בשבת בצק לתנור בשוגג על מנת לאפותו; ובאם תושלם אפיית הבצק בתנור יעבור המכניס על איסור תורה של מלאכת אפיה. מנגד, הוצאת הבצק – "רדיית הפת" היא פעולה האסורה בשבת מדברי חכמים. והגמרא שם דנה האם מותר לאדם אחר להוציא את הבצק ולעבור בכך על איסור קל, כדי להציל את חברו מאיסור חמור, ושואל על כך רב ששת: "וכי אומרים לו לאדם חטא כדי שיזכה חברך?" – משמע ממקור זה שאין לעבור אפילו על איסור קל כדי להציל אחר מאיסור חמור.

מנגד, במסכת עירובין¹⁹ מובאת שיטתו של רבי יהודה הנשיא²⁰ הסובר ש'חבר' (תלמיד חכם) יעדיף לעבור על איסור קל של "הפרשה שלא מן המוקף", כלומר שהחבר יפריש תרומות ומעשרות מפירותיו על פירות שנתן לעם הארץ, כדי להציל אותו מאיסור חמור של טבל.

התוספות בשבת שם²¹ מתרצים את הסתירה שבין הסוגיות:

תירוץ ראשון – כאשר אדם עלול לגרום לחברו לעבור עבירה מסויימת, ניחא ליה לעבור עבירה קלה כדי להצילו מעבירה חמורה. כדברי הגמרא בעירובין, שהחבר נותן לעם הארץ פירות של טבל, וכדי להצילו מהאיסור שהוא עצמו גרם הוא מפריש עליהם תרומות ומעשרות אף על פי שההפרשה אינה תקינה לגמרי ויש בה איסור מעט²². לעומת הסוגיא במסכת שבת, שאינו אשם בעבירת חברו שהדביק את הפת בתנור מדעתו בלבד.

תירוץ שני – במקרה שהאדם העובר את העבירה החמורה, עושה זאת בפשיעה של מזיד או רשלנות – אין לעבור אפילו על איסור קל כדי להצילו ממנה. אבל כאשר איננו עובר במזיד (כמו בסוגיה בעירובין, שעם הארץ סומך על החבר שפירותיו הופרשו וכשרים לאכילה), ניתן להצילו גם על ידי חטא קל.

ומוסיפים התוספות עוד סייג בעניין "וכי אומרים לאדם וכו'", שכאשר העבירה הקלה היא לשם קיום מצווה רבה או מצווה של אנשים רבים [כגון שחרור מי שחציו עבד וחציו בן

18 דף ד, א.

19 דף לב, א.

20 ע"פ הגמרא שם (עמוד ב') נחלקו בדבר זה רבי ורבן שמעון בן גמליאל.

21 ד"ה וכו'.

22 החבר (תלמיד חכם) מעדיף לעבור על איסור קל של הפרשה שלא מן המוקף, כדי להציל עם הארץ מאיסור חמור של אכילת טבל.

חורין כדי לקיים מצוות פריה ורביה, או שחרור עבד כנעני בשביל השלמה למניין של עשרה אנשים] מותר הדבר [על אף האיסור שבשחרור עבד כנעני].

לענייננו יש להסתפק, האם חייל שאינו דתי²³ שכל הנראה אינו מודע לאיסור גילוח בתער אפשר שנדרש ואולי אף מחוייב להפרישו, כפי שהתוספות מביאים בתירוץ השני²⁴.

לדעתי נראה לדמות בין המגלח בתער שגילוחו אינו נעשה במזיד ובפשיעה אלא מחוסר ידיעה, לעם הארץ שאינו יודע לעשר פרותיו. ועל פי ההשוואה יוצא שמצד כוונת עובר העבירה הוא אינו בפשיעה ויש לחברו להצילו²⁵. ואף יותר מכך מובא בתשובתו של הרב יצחק זילברשטיין בספרו²⁶ 'הערב נא', שם כתב שמותר לתלמיד חכם לשקר בשביל להפריש עם הארץ הרגיל בחילול שבת בפרהסיא מלחלל שבת נוספת בכך שיאמר לו שהאבלות על אביו נמשכת יום נוסף²⁷. מכאן הרי שניתן לשנות מהאמת בשביל להפריש יהודי מחילול שבת, על אף שהוא רגיל בחילול שבת בפרהסיא²⁸. ואולי ניתן ואף נדרש להקיש לענייננו שמא בכדי להציל חייל מגילוח בתער אנו נדרשים לשנות מהאמת בחתימה בכדי להצילו מאיסור חמור של גילוח בתער על אף שהחייל מחלל שבת בפרהסיא.

כעת נדון בחומרת איסור של גילוח בתער למול חומרת האיסור לשקר.

- 23 שלהלכה דינו כתינוק שנשבה, וממילא ישנה חיוב להצילו. כפי המובא במח' המפורסמת על דינם של 'החילונים' בימינו, כאשר השיטה המרכזית של החזו"א (יורה דעה, סימן ב', ס"ק כח) ע"פ שיטת הרמב"ם שדינם כאנוסים ותינוק שנשבה מהטעם שבימינו אין רואים ניסים והשגחת ה' מאד נסתרת ו - 'ואין מי שיודע להוכיח' כלומר אין מי שיודע להציג בפניהם את החובה לשמור את המצוות באופן שאם לא יקשיבו ייחשבו כרשעים, וכשיטתו פוסקים הרב יעקב ישראל קניבסקי, הרב יהודה שטיינמן, הרב גרשון אדלשטיין, הרב מרדכי אליהו, הרב עובדיה ורבי מנחם מנדל שניאורסון. לעומת הרב קאפח ועוד פוסקים שסברו שאין דינם כתינוק שנשבה כיון שיושבים בין שומרי תורה ומצוות ולא חוזרים ממעשיהם. ועוד יש לציין את שיטת הרב קוק (אגרות הראי"ה, חלק א' עמוד ק"ע-קע"א) שכתב שאפילו מי שגדל בסביבה דתית ולאחר מכן חזר בשאלה נחשב תינוק שנשבה, מכיון שרוח הזמן מלא בכפירה הרווחת בדור.
- 24 אין מקום להשוות בין הנידון דידן לסייג שמביאים התוספות, משום שאין פה מצווה רבה כפדיון שבויים או פריה ורביה כפי שמגדירים הפוסקים. ובנוסף אין לדמות המקרה לתירוץ הראשון בתוספות, שכן בענייננו אין הרב גורם לחייל לעבור עבירה כלשהי.
- 25 לדעת ידידי הרב יהודה רוט אין לדמות מקרה זה למובא בגמרא, מכיוון שעם הארץ בסוגיה בעירובין כוונתו כשרה בלקיטת הפירות שכן פועל על פי הנחייתו של החבר; לעומת החייל המגלח בתער שאינו יודע הלכה ואולי זה מיקרי פשיעה.
- 26 חלק א עמ' 46-49.
- 27 שהאבלות על אביו נמשכת עם יום ראשון.
- 28 יש להסתפק שמא הותר רק לשקר לתועלת, אבל לעשות מעשה בידיים ממש כחתימה על פטור, אסור.

ה. חומרת איסור גילוח בתער מול חומרת האיסור לשקר

חומרת גילוח בתער

בספר ויקרא²⁹ כתוב "לא תקיפו פאת ראשכם, ולא תשחית את פאת זקנך", רש"י על הפסוק מפרש מה כלול באיסור השחתת הזקן - "סוף הזקן וגבוליו, והן חמש, שתיים בכל לחי, ולחי למעלה אצל הראש שהוא רחב ויש בו שתי פאות, ואחת למטה בסנטרו מקום חבור שני הלחיים יחד".

והרמב"ם³⁰ ציין טעם לאיסור תורה בדין זה: "דרך כומרי עבודה זרה היה להשחית זקנם, לפיכך אסרה תורה להשחית הזקן". והעיר הב"ח³¹ שהרמב"ם ציין טעם נוסף באיסור זה להגדיל האזהרה שמלבד שעובר המגלח באיסור השחתת הזקן עובר גם באיסור לאו³² "בחוקותיהם לא תלכו".

וכן פסק שולחן ערוך³³: "אינו חייב אלא בתער, ויש אוסרים במספרים כעין תער ויש לחוש לדבריהם". עוד מובא בשולחן ערוך³⁴ שמכיוון שרבו הדעות מה הם פאות הזקן לפיכך ירא שמים יצא ידי חובת כולם ולא יעביר תער על כל זקנו כלל.

יוצא מכל הנ"ל שחומרת גילוח בתער הוא איסור דאורייתא, מלבד זה מובא בב"ח שיש פה לאו נוסף לפי הרמב"ם "בחוקותיהם לא תלכו".

חומרת איסור השקר

התורה³⁵ מצווה להתרחק מן השקר, שנאמר: "מדבר שקר תרחק".

נחלקו הראשונים מהו בדיוק האיסור ההלכתי הכלול בציווי זה³⁶, ושלוש שיטות בדבר:

א. לדעת הרמב"ם והאבן עזרא, איסור שקר האמור כאן הוא בבית הדין:

וכך לשון הרמב"ם ב'משנה תורה'³⁷:

29 יט, כז.

30 הלכות עבודה זרה פרק יב הלכה ז.

31 יורה דעה סימן קפא.

32 ויקרא יח, ג.

33 יורה דעה סימן קפא סעיף יא.

34 שם.

35 שמות כג, ז.

36 יש לציין שוודאי לכולי עלמא ישנו איסור מוסרי לשקר ולא צריך פסוק בשביל להוכיח זאת, וברומה לדברי הרב שמעון שקופ בשערי יושר שער ה שאסור לגנוב ללא קשר לציווי התורה, אלא המחלוקת בין הראשונים האם בנוסף לאיסור המוסרי ישנו גם איסור הלכתי.

37 הלכות סנהדרין פרק כא הלכה ז.

"אסור לדיין לשמוע דברי אחד מבעלי דינין קודם שיבא חבירו או שלא בפני חבירו, ואפילו דבר אחד אסור, שנאמר שמוע בין אחיכם, וכל השומע מאחד עובר בלא תעשה שנאמר לא תשא שמע שוא. ובכלל לאו זה אזהרה למקבל לשון הרע ומספר לשון הרע ומעיד עדות שקר, וכן בעל דין מוזהר שלא ישמיע דבריו לדיין קודם שיבא בעל דין חבירו, וגם על זה וכיוצא בו נאמר: 'מדבר שקר תרחק'."

וכן כתב הרמב"ם בספר המצוות³⁸:

"ולשון המכילתא: "לא תשא שמע שוא, אזהרה לדיין שלא ישמע מבעל דין עד שיהא בעל דינו עמו, אזהרה לבעל דין שלא ישמיע דבריו לדיין עד שיהא חברו עמו". ובאזהרה על עניין זה בעצמו אמר: "מדבר שקר תרחק", כמו שנתבאר בפרק ד' משבועות"³⁹.

וכן כתב הרב אבן עזרא בפירושו לתורה⁴⁰:

"מדבר שקר - עם הדיין ידבר, שלא ידין דין שקר וכמוהו צדק צדק תרדוף".

לסיכום לדעת הרמב"ם והאבן עזרא:

גדר דין שקר מהתורה הוא באיסור לדיינים להתנהג באופן שעלול להטות את המשפט מהאמת. אך ורק בבית דין.

ב. לדעת ספר יראים⁴¹ איסור שקר מהתורה רק במקרה שהשקר יגרום נזק כלשהו לזולת:

"וכל יראי ה' יתנו לב להתרחק משקר שיוכל לבא לידי רעה. ואם יאמר לא חשבתי שיבא הדבר לרעה דבר המסור ללב לכך נאמר ויראת מאלהיך. אבל שקר שאינו בא לידי רעה לא הזהירה תורה עליו דדבר למד מענינו שברשע רע לבריות הכתוב מדבר דכתיב מדבר שקר תרחק ונקי וצדיק אל תהרוג כי לא אצדיק רשע. והא דתניא בכתובות פ"ב, כיצד מרקדין לפני הכלה ב"ש אומר כמות שהיא וב"ה אומר כלה נאה וחסודה, (אמרו להן ב"ש אלא מעתה מי שלקח מקח רע מן השוק ישבחנה בעיניו או יגנינה בעיניו? הוי אומר ישבחנה בעיניו). אמרו ב"ש לדבריכם הרי שהיתה חגרת או סומא היאך יאמר כלה נאה וחסודה והתורה אמרה מדבר שקר תרחק? ההיא יש בו רעה לבריות, כדברי

38 מצוות לא תעשה רפא.

39 ראה שבועות לא, א דרשות על פסוק זה.

40 שמות כג, ז פירושו הארוך.

41 סימן רלה.

ב"ש שנראה כגונב דעת הבעל. ואדם העושה אלו ס"ב עבירות, מבלבל שלומו ושלוש שכינה ומגלגל על עצמו בלבולים קשים. וזכר וסימן כי שם בלל ה' את שפת כל הארץ "בלל" בגימטרייה ס"ב הוי".

יוצא שספר היראים מרחיב את גבולות האיסור. לדבריו אסור לאדם לשקר אם על ידי השקר ייגרם נזק כל שהוא לזולת. לדבריו איסור זה אינו דווקא במסגרת של בתי הדין. אלא כולל את כל בני האדם. וכל שקר הגורם נזק – אסור.

ג. לדעת ספר חסידים – איסור שקר מהתורה הוא בכל מציאות בה משנים מהאמת הפשוטה: ואלו דברי בעל ספר חסידים⁴²:

"כתוב (מלאכי ב, ו) תורת אמת היתה בפיהו. בפיהו ולא בפי אחר. לא יאמר אדם לחברו תשאל לחכם פלוני ויאמר כמו שאני אומר כי שמא לא יאמר כן. וכן שניים שיושבים ובא אחד לא יאמר האחד הוא ילך מיד אחריך שמא לא ילך. כללו של דבר כל דבר שברשות אחר לעשות לא יתכן לומר פלוני יעשה כן שמא לא יעשה וכתוב (שמות כג, ז) מדבר שקר תרחק.

כיון שאמרו חכמים על מה שלא שמע אומר לא שמעתי א"כ ר' אליעזר כששאלו לו הלכות על מקצת ששמע אמר להן ועל מה שלא שמע הפליגן בדברים אחרים, וכן הפליגן ר' יהודה ברבי אלעאי במסכת סוכה וכיון שלא שמע למה הפליגן בדברים אחרים? היה לו לומר לא שמעתי? מפני שהיה יודע אע"פ שלא שמע, הרי כיון שידע לא רצה לומר לא ידעתי כי לא רצה לשקר".

יוצא מדברי ספר חסידים, שגדר איסור השקר מהתורה הוא מתרחב לכל עניין. לדבריו אסור לדבר כלל דיבורים של שקר. האיסור אינו מוגבל לאנשים מסוימים, לסיטואציות מסוימות ולתוצאות כאלה ואחרות. וגם דבר שקר שאינו גורם לנזק כלל הרי הוא אסור.

הלכה למעשה, מצינו בפוסקים מספר מקרים בהם מותר לשנות מהאמת. המקרה הראשון שנפסק בשולחן ערוך⁴³ הוא שמותר לומר לפני הכלה בשעת חופתה שהיא נאה וחסודה על אף שהיא לא באמת נאה, מהטעם שמותר לשנות מפני השלום⁴⁴.

עוד מובא בשולחן ערוך⁴⁵ שלושה מקרים נוספים שמשנים מהאמת כנשאלים עליהם.

42 סימנים אלף ס – אלף סב.

43 אבן העזר סימן סה, א.

44 ישנם פוסקים שסוברים שאין פה שקר ממש. ונימוקם הוא: 1. שאכן הכלה נאה במעשיה. 2. הכלה נאה בפני החתן.

45 חושן משפט סימן רסב סעיף כא, ע"פ הגמרא בבא מציעא כג, ב.

הראשון, כאשר נשאל אדם האם שימש מיטתו יכול לשנות מהאמת שכן משנים מפני הצניעות. השני, כשנשאל אדם האם למד מסכת מסוימת יכול לשנות מהאמת שכן משנים במידת ענווה. השלישי, כשנשאל האם פלוני אירח אותך ביד רחבה, יכול לשנות מהאמת על מנת שלא ינצלו את מארחו.

כמו כן מובא במסכת קידושין⁴⁶ המקרה המפורסם על עמרם חסידא, ששיקר על מנת להינצל מאיסור⁴⁷.

למסקנת הסוגיה יוצא שישנם מקרים בהם מותר לשנות מהאמת כגון להינצל מאיסור כעמרם חסידא, מפני השלום, צניעות וענווה כפי שראינו בשולחן ערוך.

ונראה לכאורה בהיקף לסוגייתנו, שכל שכן יהיה מותר לשנות מפני האמת כדי להציל חייל מאיסור תורה של גילוח זקן בתער, ובפרט לשיטת הרמב"ם והאבן עזרא שלא ראו איסור הלכתי⁴⁸ בשקר מחוץ לבית הדין.

על אף מהלך הסוגיה עד כה, שיכול להיות שאכן שייך על פי ההלכה הפשוטה לתת לחייל פטור זקן כדי להפרישו מאיסור חמור; ברצוני להוסיף למאמר שתי נקודות חשובות שאי אפשר להתעלם מהן, ושאלו משנות את מסקנות הבירור ההלכתי, והן: הנזק בחריגה מסמכות וחילול השם.

1. נזק לצבא ולרבנות וחילול ה'

רב צבאי אמוץ על בירור האמת ביחס לכל חייל המבקש פטור זקן⁴⁹. מתוקף תפקידו וסמכותו⁵⁰ יוכל לתת פטור זקן באם החייל העומד כנגדו עונה על קריטריונים המקנים לו פטור זה. בנוסף, הרב הצבאי הוא סמכות רוחנית חשובה, המייצגת ערכים ואידיאלים נעלים. צעדיו

46 דף פא, א.

47 פירוט המקרה הוא שכמה מבנות ישראל שנשבו הגיעו לעיר נהרדעא, וכשנפדו על ידי יהודי המקום – שוכנו בביתו של רב עמרם, בקומה העליונה. גרם המדרגות הכבד ששימש לעליה לקומה זו הורחק משם, כדי שאף אחד לא ייגש אליהן. אחת השבויות הייתה יפה מאוד, ורב עמרם ראה אותה ונתאווה לה, ומעוצמת תאוותו הרים לבד את גרם המדרגות על מנת לעלות אליה. באמצע עלייתו התעשת, והחל לזעוק "אש בבית עמרם", על מנת שיבואו אנשים וימנעו אותו מן העבירה. תלמידיו מיהרו למקום, וכשהבינו את שאירע – התביישו בו, ואמר להם: מוטב שתתביישו בי בעולם הזה ולא תתביישו בי בעולם הבא.

48 כמובן שלדעתם יש פגם מוסרי בשקר.

49 ישנם עוד גורמים סמכותם לבדוק האם מגיע פטור לחייל, ולהמליץ לרב לקיים פגישה עם החייל בבקשה לבחון את זכאותו לפטור הזקן.

50 הסמכות הבלעדית לרב על קבלת ההחלטה לפטור זקן, הינה משתנה. אך על אף שגם הפעמים שהרב מוגדר על פי חוק סמכות ממליצה בלבד, לבסוף ברוב המוחלט של המקרים הפטור מאושר על ידי הסמכות הגבוהה, לאחר אישור הרב.

נבחנים בעיני רבים לטוב ולמוטב, ומיותר לציין שעשייה שאינה מובנת כלפי חוץ יכולה לגרום לחילול ה' ולנזק על אף כוונתו הטובה.

נזק לצבא ולרבנות

כידוע, הצבא מתנהל על פי פקודות ונהלים ברורים שנקבעו על ידי הדרגים הבכירים ומיושמים בשטח על ידי כלל הגורמים השונים. בשביל הבטחת המשכיות תקינה של הצבא נדרשים כל הגורמים לעבוד בתיאום, שקיפות, אמינות ומערכתיות. כאמור, גם המלצה לפטור חייל מגילוח זקן, נדרשת להיות לפי הקריטריונים המוגדרים בפקודות הצבא.

עוד יש לציין, שיכול שהחריגה מהסמכות תגרום לנזק יותר מתועלת, כאשר החתימה נועדה להציל אנשים מאיסורים, ולבסוף החתימה עלולה לגרום לביטול גורף של פטור הזקן שתפגע בחיילים רבים המקיימים תורה ומצוות וברבנות הצבאית.

עוד יש להוסיף, שבספר שו"ת 'באוהלה של תורה'⁵¹, מופיעה שאלה לגבי פעילות מבצעית שנסתיימה במהלך השבת במקום לא מיושב. ונשאלת השאלה, האם ראוי המפקד לשחרר את חייליו בשבת במקום שקיים חשש שיחללו שבת בנסיעתם. תשובת הרב הייתה שמותר למפקד לשחרר את החיילים, כיוון שאין חובת הפרשה מאיסור במקרה שעלול להיגרם נזק למפריש; ובמקרה זה המפקד עלול להיענש על כך שעיכב את החיילים מעבר לנדרש.

ניתן ללמוד מכאן אף לנידון דידן, הואיל וההפרשה מאיסור ע"י מתן אישור בניגוד לנהלים עלולה להביא לפגיעה משמעותית ברב ובחיל הרבנות הצבאית; אין במקרה זה חובה של 'אפרושי מאיסורא'.

חילול השם

בפרשת אמור⁵² כתוב: "ולא תחללו את שם קדשי ונקדשתי בתוך בני ישראל אני ה' מקדשכם". בביאור פסוק זה ניתנו מספר הסברים לסוגי חילול השם האפשריים שיהיו. במאמרנו זה נתמקד בחילול השם הבא כתוצאה מפעולה של אדם גדול שעושה מעשה שנראה לעיני אחרים כמעשה אסור.

בתלמוד הבבלי מסכת יומא⁵³:

"היכי דמי חילול השם? אמר רב: כגון אנא, אי שקילנא בישרא מטבחא ולא יהיבנא דמי לאלתר וכו' רבי יוחנן אמר: כגון אנא דמסגינא ארבע אמות בלא תורה ובלא תפילין".

51 חלק ה, או"ח, סימן כט סעיף ה.

52 ויקרא כב, לב.

53 דף פו, א.

וכן פסק הרמב"ם - בהלכות יסודי התורה⁵⁴:

"ויש דברים אחרים שהן בכלל חילול השם, והוא שיעשה אותם אדם גדול בתורה ומפורסם בחסידות דברים שהבריות מרננים אחריו בשבילם, ואע"פ שאינן עבירות הרי זה חילול את השם, כגון שלקח ואינו נותן דמי המקח לאלתר, והוא שיש לו ונמצאו המוכרים תובעין והוא מקיפן, או שירבה בשחוק או באכילה ושתיה אצל עמי הארץ וביניהן, או שדיבורו עם הבריות אינו בנחת ואינו מקבלן בסבר פנים יפות אלא בעל קטטה וכעס, וכיוצא בדברים האלו".

כלומר אדם יכול לגרום לחילול השם אף מבלי לעבור על העבירות האמורות בתורה, אלא בהתנהגות שאינה הולמת את ה"דרך ארץ" שקדמה לתורה.

וכן כתב ב'מסילת ישרים'⁵⁵:

"שענפי חילול השם הם רבים וגדולים, כי הרבה צריך האדם להיות חס על כבוד קונו, וכל מה שיעשה צריך שיסתכל ויתבונן מאד, שלא יצא משם מה שיוכל להיות חילול לכבוד שמים, חס וחלילה. וכבר שנינו (אבות ד, ד) 'אחד שוגג ואחד מזיד בחילול השם'".

ובספר "פלא יועץ"⁵⁶ מובא:

"חילול השם ידוע שהוא חמור מכל עבירות שבתורה, עד שאמרו רבותינו ז"ל ביומא דף פ"ו שאינו מתכפר אלא עם תשובה ויסורין ויום הכפורים ויום המוות, אי לזאת יחרד האיש וילפת ויזהר וישמר מכל שהוא חילול השם, והדבר הקשה שחילול השם הוא הכל לפי מה שהוא אדם, ולפי מה שמחזיקין אותו העולם, אם גורם שידברו עליו תועה, הוי חילול השם, ועל זה ידו כל הדווים, כי מי הוא זה נקי, אוי לנו מיום הדין".

מכל האמור נראה, כי על הרב הצבאי מוטל לדקדק בדרכיו יתר על המידה בשל מעמדו, וכל פעולה העלולה להיראות שאינה ע"פ דרך הישר, צריך להתרחק ממנה. ואף במקרה הנדון, חתימה על 'פטור זקן' עבור חייל שאינו שומר מצוות, עלולה להיתפס בעיני החיילים והרואים כדרך לא ישרה של הרב⁵⁷ על אף שהוא לשיטתו עושה כדין.

54 פרק ה הלכה יא.

55 פרק יא.

56 ערך חילול השם.

57 אומנם יש לדון האם נחשב חילול השם במקרה שלדעתו מקיים מצווה גמורה. כדין חובת קריעת בגד שעטנו ברחוב של יהודי הלוכש בגד שעטנו במזיד, על אף ההתנהגות הלא מוסרית לכאורה שנתפסת בדבר.

ז. סיכום

בתחילת המאמר הובן כי מצד חובת הפרשה מאיסור נראה לכאורה, כי חייל שאינו דתי, הרגיל לגלח זקנו בתער, שפנה לרב הצבאי לקבל פטור זקן ואינו מתאים לקבלו על פי הפקודות; מעיקר הדין ההלכתי קיימת חובה של הרב להפריש את החייל מאיסור מדין ערבות הדדית⁵⁸, ויתכן לכאורה, שהרב יכול ואולי אף נדרש לשנות מהאמת לשם כך, כמו במקרה של רב עמרם חסידא וקל וחומר מההלכה המתירה לשנות מפני השלום, וכפי שהובא לעיל מהעיקרון הנובע מספר הרמב"ם והאבן עזרא שאין איסור שקר מהתורה ומדרכנו, לעומת גילוח הזקן בתער שאיסורו וודאי מדאורייתא⁵⁹.

אך מנגד יש לומר שההלכה והמצויאות כוללים שיקולים נוספים כבדי משקל, ואינם נמדדים רק בחומרת איסור כנגד משנהו, אלא יש השלכות רבות שצריך לכלול לפני הכרעת הדין. ולכן כפי שהובא בסיפא של המאמר, "אין הצר שווה בנזק המלך", ובכדי למנוע נזק לצבא ולרבנות ולמנוע חילול ה' ובצירוף שיטות הראשונים שאוסרות לשנות מהאמת אפילו בינו לבין חברו לעניינים ללא נפקא מינה ממונית או מעשית נראה שיש להימנע מחתימה שלא ע"פ הקריטריונים.

ועוד יש להדגיש, שדרך הרבנות הצבאית מאז ומעולם הייתה לנהוג בשקיפות ובהגינות כלפי המערכת הצבאית שסומכת על שיקול דעתה, והם לא העלו על דעתם להתיר בכל דרך שהיא חתימה כנגד הפקודות וההנחיות המוסדרות בצה"ל ולכן אין במאמרי אלא כדי עיון בסוגיה ודי.

ולסיום אחל לכולנו שנזכה לקדש שם שמים ברכים, על ידי ההליכה וההידבקות בדרכיו של הקדוש ברוך הוא, ונזכה להשפיע לטובה על חיילנו והאמת והשלום אהבו.

58 לעניין הוכחה בדיבור, כתב הביאור הלכה סימן תרח שמצוות ההוכחה קיימת רק באדם המוגדר "עמיתך", ואדם שהוא פורק עול אין כל מצווה או חובה להוכיחו. עוד כתב הביאור הלכה שם סעיף ב' שכיום יש מצווה להוכיח אם יש סיכוי שהחוטא ישמע. ולא כפי שנראה לכאורה ממסקנת הגמרא בערכין (דף טז, ב) שכיום לא קיימת מצוות הוכחה כיון שאין אנשים שיודעים להוכיח ובנוסף אין אנשים שמוכנים שיוכיחו אותם - כדברי הגמרא: "תניא א"ר טרפון תמה אני אם יש בדור הזה שמקבל תוכחה אם אמר לו טול קיסם מבין שיניך אמר לו טול קורה מבין עיניך אמר רבי אלעזר בן עזריה תמינהני אם יש בדור הזה שיודע להוכיח".

לחשש שמוטב שיהיו שוגגין ואל יהיו מזידין, מובא הגהות הרמ"א של שולחן ערוך סימן תרח סעיף ב, שאם מדובר על איסור המפורש בתורה יש מצווה להוכיחו אלא אם כן מדובר על פורק עול שוודאי לא ישמע לנו. וכתב על כך הרב החיד"א בספר "ברכי יוסף" על השו"ע המובא לעיל, שאם יש בידינו להעניש ולמנוע את החוטא יש להוכיחו על הדברים הכתובים בתורה על אף שלא ישמע לנו.

59 יש שכתבו (שו"ת בשמים ראש סימן יח ושו"ת נודע ביהודה מה"ת יו"ד סימן פ) שאיסור גילוח בתער מהתורה הוא רק כאשר יש זקן חשוב בעל פוטנציאל השחתה, אך בזמן שהחייל נוהג להתגלח יום יום אינו עובר על השחתה מהטעם שאינו משחית ממש, וצ"ע.